

БОТОВЕКОВ А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
БОТОВЕКОВ А.
КНУ имени Жусупа Баласагына
ВOTOBEKOV A.
KNU Jusup Balasagyn

ЭКОНОМИКАНЫН САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДАГЫ БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕП

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DIGITALIZATION

Кыскача мүнөздөмө: Макала биздин жашап жаткан учурда экономиканы санариптештирүү шартындагы шартында каржылык катталыштын изилденишине багытталган. Экономиканы санариптештиртүүнүн багытында бухгалтердик каттоону: керек болгон маалымдардын чогулушуна жана аларды тутумдаштыруунун ыкмасына (методологиясына) – жүргүзүүгө таасирин тийгизет. Биздин оюбузча, блокчейн технологиясы (куралы) бухгалтердик (чарбалык) каттоонун мүмкүнчүлүгүн кеңейтет. Маалымдообузда чарбалык каттоонун ыкмалары жана жолдору (методдору) аңыздалынган (анализделинген).

Аннотация: Статья посвящена исследованию финансового (бухгалтерского) учёта в условиях цифровизации экономики. Развитие цифровой экономики оказывает влияние на процессы бухгалтерского учёта: технологии сбора необходимой информации и методологии её систематизации. Большой потенциал для бухгалтерского учёта имеет блокчейн. В статье проанализированы методы бухгалтерского учёта и их методология.

Abstract: The report is dedicated to the study of financial (accounting) practices in the context of the digitalization of the economy. The development of the digital economy influences accounting processes, including the technologies for collecting necessary information and the methodologies for its systematization. In our opinion, blockchain holds significant potential for accounting. The report analyzes accounting methods and their underlying methodologies.

Негизги сөздөр: чарбалык каттоо; санариптик каражаттары; экономика-социалдык жүрүүлөрү; блокчейн-куралдары; багыттуу өзгөрүүлөр; көркөмдөтүлгөн маалымдарды чарбалык каттоолордун жаңыча түрлөрү; Европалык биригишүү; негизги пикирлер; ар-тараптуу ыкмаларды.

Ключевые слова: бухгалтерский учёт; цифровые технологии; социально-экономические процессы; блокчейн-технологии; тенденции; новые типы бухгалтерского учёта; Европейский союз; концепция; комплексный подход.

Keywords: accounting; digital technologies; socio-economic processes; blockchain technologies; trends; new types of accounting; European Union; concept; integrated approach.

Замандын талабында чарбалык каттоолордун ишмердүүлүгү шарттарга жарашыктуу болуп, жаңыча санариптик каражаттардын колдонулушу менен да, өнүгүп келе жатат. Чарбалыкта жүрүп жаткан жүрүүлөр (бухгалтердик эсептөөлөр) автоматташтыруунун жардамы менен көпчүлүк уюмдар (компаниялар) келишимдик түрдө иштеринин жүрүүлөрүн сарамжалдуу кылып жүргүзүүгө умтулуп жатышат. Экономиканын санариптештирилиши улуттук чарбалык катталышында (бухгалтердик эсебинде) – уюмдун ичиндеги экономика-

социалдык жүрүүлөрдү мүнөздөгөн көрсөткүчтөрүн чогулткан, тутумдун түзүлүүсүн шарттайт. Макалада экономиканын санариптештирилиши бухгалтердик эсепке (чарбалык каттоонун жүрүүсүнө) тийгизип жаткан таасири изилденилип, блокчейн-куралынын колдонулушун белгилеп берип, анын артыкчылыктуу болгондугун баса көрсөтөбүз.

Азыркы учурда кооптонууга эки багыттуу өзгөрүүлөр: көрүнүктүү же чыныгы себептердин жана маалыматтык себептердин эсептеринен түзүлөт. Биринчисине – салттан

калган каржылык жактан чарбалык (бухгалтердик) маалыматтарга кызыкчылыктын кетиши (качышы), кирет. Мисалы, Б. Леванын эмпиририкалык изилдөөлөрү – акыркы он жылдары акцияларга болгон баанын жана соодалык келишимдердин аткарылып жаткан көрсөткүчтөрдүн (пайдалуулук, рентабелдүүлүк, акчанын кыймылы (жүгүрүүсү)) бирине бири болгон байланыштардын күчү көпкө азайып кетти; дейт. Каржылоочулар (инвесторлор) жана менеджерлер (башкаруучулар) бир чечим кабыл алууда каржылык каттоого альтернативалуу (тең-курактуу) же көркөмдөтүлгөн – кошумча экономикалык нарк, көрсөткүчтөрдү тендеген тутумун ж. б.; маалымдардын абалдарын колдоно башташты. Чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) маалымдарынын толук кандуу канааттандырбагандыгы теориялык абалда чарбалык каттоонун жаңыча түрлөрүн (социалдык, иш-аракеттик, актуардык ж.б.) дайым издеп-табып турууга алып келет. Мындай кырдаал каржылык эмес (каржыланбаган) маалымдоолордун туруктуу өнүгүп жаткандыгы менен байланыштуу болот. Акыркы он жылда туруктуу өнүгүү тармагындагы маалымдоолорго болгон талаптардын саны 6,5 эсеге (7 эсе милдеттүү маалымдоолорго; 5,4 эсе – ыктыярдуу маалымдоолорго) – көбөйдү (өстү). Европалык өкүлчүлүктүн демилгеси (директивасы) боюнча Европалык биригишүүнүн ичинде 2017-жылдан тартып милдеттүү каржылык эмес маалымдарды 500 жумушчулардан ашык иштеген уюмдарга (Европалык биригишүүдөгү өлкөлөрдүн 93% Европалык өкүлчүлүктүн демилгесин улуттук мыйзамдарына киргизип алышып) колдонула баштады. Экинчи жагымсыз көйгөйгө – адестик жана жогорку окуу жайлардын коомчулукту окутуу үйрөтүүдө чарбалык каттоочунун (бухгалтердик эсепчинин) адистүүлүгү келээр чакта, Стратегиялык изилдөөнүн Агенттигинин Атласында жана Сколковдук башкаруу мектебинин изилдөөлөрүнүн айтышы боюнча – чарбалык каттоолор (бухгалтердик эсептөөлөр) «жок боло турган» адистиктердин тизмегинде кирип, жакынкы арада керек болбой калат экендиги жөнүндө каалангандыктары бар.

Чарбалык каттоолорду (бухгалтердик эсептөөлөрдү) өнүктүрүү тармагы илимий жана тажрыйбалык ишмердүүлүктүн түрү, заманыбыздын экономикалык чөйрөсүнө жарашкандыгы катары көрүнүктүү окумушчулардын (илимпоздордун)

парадигмалары иштелип чыгуулардын көптүгү далилдеп, изилдөөлөр көбөйүүдө.

Аларга, энчилүү болуп, В.В. Панковдун, В.Н. Жуктун, Л.А. Чайковскаянын, С.Н. Паленовдун – институттук каттоонун теориясы; К.Т. Девиндин, Д. Биринбергдин, М. Шилдин, О.В. Рожнованын, Н.А. Каморджанованын – иш-аракеттик каттоонун теориясы; В.Б. Ивашкевичтин, А.И. Шигаевдин – корпоративдик (уюмдук) желенин каттоо жана Г.Е. Крохчеванын виртуалдык каттоонун теориясы; В.И. Ткачтын, М.В. Шумецконун – каражаттык (техникалык) каттоонун теориясы; О.И. Колвахтын – абалдардын матрицалык каттоонун үлгүсү; С.В. Гуловдун – көпмаксатуу жана глобалдык каттоолору теориясы; С.В. Пушкардын ж.б. – идеалдуу (ойдогудай болгон) каттоонун теориясы – биригишип кошулушат.

Илимпоздордун (окумушчулардын же чилистендердин) ойлору боюнча, чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) жаңыча үлгүлөрдүн пайда болушу жөнүндө негизги пикирлер ар тараптуу ыкмаларды, бир катар тыгыз байланышкан себептердин аткарылыштарын, талап кылат.

Чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) парадигмасынын өзгөрүү көйгөйлөрү бир тармактуу эмес. Т. Кундун жана бир канча илиздөөчүлөрдүн (окумушчулардын, илимпоздордун, чилистендердин) теориясында жана чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) парадигмаларынын бөлүнгөндүгүнө таянсак, кээ бир илимпоздор – колдонуучуга керектүү маалыматтардын даярдап берүүдөгү негизги көйгөйлөрү болгон парадигманын жана аны колдонуунун – туруктуу эместигин көрсөтөт. Парадигманын өзгөргөндүгү, б.а. жаңыча илимий теориянын келиши болгон теориянын чындыкка дал келбей, алдын ала божомолдой албай калганында келип чыгат. Бул нерсе, жаңыча парадигманын кош парадигмага өтүшүп кетишине, мыйзамдарды, теориялык эрежелерди, эрежеликтерди (принциптерди) жана мыйзамдарды колдонуунун ыкмаларына жана кеңейтилген жолдоруна – алып келет. Ошону менен, Кузнецова илим-блимге негизделген экономикада, теориялык (илимий жетишкендиктин) жана ишмердүүлүктүн негиздеринде (чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) реформасын керектеп) – чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) маалыматтарды даярдап берүүсү боюнча жаңыча парадигмага айланат.

Санариптик экономиканын өнүгүүсү адам-затынын ишмердүүлүгүнүн (чарбалык

каттоонун (бухгалтердик эсептин) жүрүшүн кошуп), чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) илиминин жана ал ишмердүүлүктүн түрү катары, акыркы бир нече он жылдыкта маалыматтарды берүүдө жана сактоодо инновациялардын пайда болуштары – баардык тармактарына таасирин тийгизет. [1] Санариптик каражаттардын өнүгүүсү маалыматтарды – чогултуунун, топтолтуусунун ылдамдыктарын, көлөмүн жана алардын кайрадан иштелип чыгуунун тездиктерин көбөйтүп, колдонуучуларга керек болгон маалыматтарды ачык-айкын жана так кылып, маалыматтардын сапаттын жогорулатып – жүргүзөт.

Бирок, тажрыйбада чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) өнүгүүсү чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) ыкмасынан, биринчиден чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) куралдары бат өркүндөп туруусу менен байланып, маалыматтарды жиберүүдө жана сактоодо жаңыча санариптик каражаттардын колдонулушу аркылуу – бир ирээт тезирээк жүрөт. [2]

Санариптешүү чарбалык каттоодогу (бухгалтердик эсептеги) маалыматтардын мүнөздөрүн, аларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн да – дээрлик өзгөртөт.

Чарбалык каттоодогу (бухгалтердик эсептеги) санариптештирүүнүн натыйжаларын азыркы таптагы изилдөөлөр бул чөйрөдө колдонулган жана алардын калыптандыруусунун эрежеликттерин тургузууда программалык камсыздоонун, маалымдардын базаларын (топторун) аңыздалынышы менен башталып, санариптештиртүүнүн кош тарабына:

- Керектүү маалыматтарды чогултуунун (тандоонун), сактоонун жана кызыккан керектөөчүлөргө жиберген каражаттарына;

- Маалыматтардын тутумдаштыруунун ыкмасына, б.а. чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) маңызына же чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) ыкмасына; – бирдей таасирин тийгизет. [7] Бул синергиялык эффекттин жаралуусуна алып келет. [8]

Кызыккан колдонуучуларга керек болгон маалыматтары чогултуп, сактап жана жиберип берүүнүн каражаттары – заманыбыздын маалыматтык тутумдары болушуп, негизинен маалымдардын базаларын (топторун) жаратуу жана аларды коштоо менен, колдонулушат. Маалыматтык тутумдары дайыма өркүндөп туруусу менен, алардын өнүгүүсү:

- 1) каражаттык өнүгүү катарында – жаңыча болгон каражаттардын негиздеринин,

маалыматтардын жаңыча керектелиштери пайда болуусун;

- 2) башкачасы – автоматташтырылган маалыматтык каражаттардын (АМК) өркүндөп туруусун; – белгилеп кетсек болот.

Чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) ыкмасы төмөндө көрсөтүлгөн тарыхый өнүгүп келген жана иштелип келген чарбалык (бухгалтердик) каражаттарды (ыкмаларды):

- Башкы аңыздоонун ыкмасы: инвентаризация (салыштыруу), документация (тастыкташтыруу);

- Наркты өлчөөнүн ыкмасы: эсептеп чыгаруу жана баалоо;

- Уюмдун мүмкүнчүлүгү жана натыйжалыгы: биллинг же эсептеп (санап же чыгарып) жана кошжазып берүү;

- Бириктирүүнүн ыкмалары: чарбалык теңдем (баланс) жана чарбалык малымдоону (чарбанын бухгалтердик (финансылык) отчёту); – бир учурда колдонулуп турат.

Чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) эң натыйжалуусу жана маанилүүсү – санариптешкен тараптарды талдайлык. «Блокчейн» түшүнүгү акыркы он жылдыкта чарбалык каттоодо (бухгалтердик эсепте) эң белгилүү болду. Блокчейндин куралы үзгүлтүксүз уланган «чынжырчанын» (блоктун) белгилүү бир эрежеде пайда болгон – тизмеги болот. Бул маалымдардын узундук чынжырчасы колдонуучуга маалыматты бөлүгү менен сактоого мүмкүндүк берет. Тутумдагы ар бир кийинки чынжырча (блок) өз ара алдыда келген (турган) чынжырча менен байланышта болуп, санариптик колтамга аркылуу сакталып калат, мындай нерсе маалымды өзгөртүп көрсөтүүнүн мүмкүндүгүн жокко чыгарат. Бул куралдын чарбалык каттоодо (бухгалтердик эсепте) колдонууда көп мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Уланган чынжырча (блокчейн) бүгүнкү күнгө чейин көп тармактарда:

- коопсуздукта жана маалымдардын дайым катталып туруусунда;

- белгиленген маалымдарга жекелик түрдө чектөөдө;

- башка күмөндүү адам (агент) болсо да, уланган чынжырчадагы маалыматтардын так болуусунда;

- каржыларды которууда маалымдардын жогорку ылдамдыкта жана таптак болууда; – эң жогорку артыкчылыктарга ээ болду. [3]

Бүгүнкү күндөрү өлкөбүздүн уюмдары түзүмдүк эсептердин тизмегин колдонууга милдеттүү болушат. Эсептердин тизмегин колдонулушу уюмдарга өз бюджеттерин

түзүүдө жана башкаруучулардын (менеджерлердин) жоопкерчиликтерин уюштуруусунда чектелбес артыкчылыктарга алып келет. Ушундай учурда бюджеттин администрациясы (башкаруучулары) менен уюмдун башкаруучулары бир болушуп каржыларды которууну (транзакцияны) бир учурда жактырышса гана уюмдардын арасындагы транзакциялар аткарыла башталат. Ошол эле учурда мындай маалыматтар башка колдонуучуларды көрүп билүүдөн чектеп, өзгөртүүдөн сактап турат.

Уланган чынжырчанын (блокчейндин) колдонулушу чарбалык каттоодо (бухгалтердик эсепте), талдоодо жана аудитте түпкү өзгөрүүлөргө алып келет деп эсептелинет.

Санариптик каражаттардын өркүндөшү чарбалык каттоодогу (бухгалтердик эсептеги) жана аны коштоп турган тармактарындагы тажрыйбалыктын баалуулугун көбөйтүп турат. Булар санариптик экономиканын өнүгүп туруусунун себеби менен, каттоонун көркөмдөө ыкманын маанисинин жогорулашына жана адистик көз караштардын тарашына байланыштуу болот.

Санариптик каражаттардын өнүгүүсү илим-билимдик адистүүлүктү (компетенция) жогорулатууга чакырып, экономикалык катыштыктардагы мыйзамдарды кубултуп жана чарбалык (бухгалтердик) жүргүзүнүн жолдорун, ыкмаларын жана эрежесин түшүндүрүп, берет. Тажрыйбада санариптештиртүү санариптик түрдөгү адистүүлүктөрдү өнүктүртөт. [4]

Ыкмалык жактан өтө керектүү болгон илим-билимдер чарбалык (бухгалтердик) жүргүзүүнү негиздөөчү теориялык суроолору бир учурда санариптик экономиканын толуктуу жана бөтөн бөлүктөрүнүн иштөөсүн ишениктүү кылып түшүндүрөт.

Чарбалык каттоодо (бухгалтердик эсепте) сунушталган үлгүбүз түрдүү ыкманы көздөп, бир канча бирине бири байланышкан бөлүктөрү аркылуу ишке ашырат. Санариптик коомчулуктун жана санариптик экономиканын шарттары чарбалык каттоосунда (бухгалтердик эсебинде) жаңыча парадигманын пайда болуусуна бир канча шарттарды түзөт. Илимий адабияттарда илимпоздор менен аныкталынган чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) жаңыча багыттары пайда болуусу жөнүндө аныктоо-пикирлери (концепциялары), изилдөөнүн ыкмалары жана ар кандай чарбалык каттоолордун (бухгалтердик эсептердин) ар кандай түрлөрү катары көп көрсөтүлөт.

Каражаттардын кошулма (гибриддик) жана материалдык эмес түрлөрдүн пайда болуп өнүккөндүгү, акчалай жана акчалай эмес (акчаланбаган) нарк бирдиктердин виртуалдык чындыкта болгондугу, экономикалык бирдиктин каржылык эмес мүнөздүү ишмердүүлүгү чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) каражаттарын, маалыматтардын ченемин жана көрсөткүчтөрдүн чогулуусун өркүндөтөт. [6] Каттоонун маалыматтарынын мазмунун чарбалык ишмердиктин каржылык эмес (каржыланбаган) көрсөткүчтөрү аркылуу социалдык жоопкерчиликтин, уюмдун экологиялык коопсуздуктун, уюштуруунун, инновациянын, адамдардын, репутациялык каражатты, стратегияны жана ички менен сырткы жүрүүлөрдүн сапаттуу башкаруунун көрсөтүлүшү акталды.

Санариптик экономикада чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) керектигин күчөтүү үчүн жана жарыяланган маалыматтарды тандап (чогултуп), иштетип жана иштиктүү маалымдарды жиберип берүү тутуму катары көрсөтүп беришибиз керек болот. Антпесек, мындай маалыматтарды заманыбыздагы электрондук маалыматтардын тутуму, ишмердүүлүгүн тез көбөйтүп жана жерип чоңоюп жатып, «сиңирип» алат. Ошондуктан, чарбалыктын (бухгалтериянын) ордун жана иштешин так түшүнүшүбүз керек болот. [5]

Тутумдук ыкма чарбалык каттоонун (бухгалтердик эсептин) келерчагында бар болгон бир канча белгисиздиктерди жокко чыгарып, болочокто керек болгон тажрыйбалыктарды белгилеп, ага жарашкан санариптик экономикадагы адистиктерди даярдоого жиберип, уюмдун аабирин көтөрүп берет.

Ошону менен, заманыбыздагы өзгөрүүлөр санариптик каражаттардын экономиканын баардык чөйрөсүндө колдонулуштарын талап кылат, деп натыйжалайбыз. Чарбалык каттоолор (бухгалтердик эсептиктер) инновацияларга эң чоң муктаждыгы бар. Ал инновациянын ишке ашуусу чынжырча-тизмегин (блокчейндин) куралынын колдонулушу менен, каттоонун көбүнчө каржылык жана иштик көйгөйлөрүн чечилтип берет.

Колдонулган адабияттар

1. Костюкова Е.И., Бухгалтерский учёт и анализ (для бакалавров): учебное пособие. – Москва: КноРус, 2018, 416 с.
2. Бычкова С.М. Бухгалтерский учёт и анализ: учебное пособие. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2018.
3. Дрешер Д. Основа блокчейна. – Москва: ДМК Пресс, 2018.
4. Цифровизация экономики и управление проектами / Прусова В.И., Князева А.А. // Ученые записки Российской академии предпринимательства, 2020, т. 19, с. 49-61.
5. Цифровая экономика – информационная стадия развития человечества / В.И. Прусова, А.А. Салимуллина, Н.М. Чекалина // Автомобиль. Дорога. Инфраструктура, 2020, №1 (23), с. 16.
6. Современные тенденции развития цифровой экономики: реалии, проблемы и влияние на финансы / О.В. Глинкина, Т.М. Регент, О.И. Рыбьякова, В.Б. Фролова, О.В. Борисов и др. / Под ред. И.В. Политковской, Т.А. Шпилькиной, М.А. Жидковой, М.А. Федоровой, В.Б. Фроловой. – Москва, 2019.
7. Цифровая экономика в бухгалтерском учёте. – Режим доступа: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2142>.
8. Темиров Н.Ж., Исламова Ф.Х. Коомдук илимдердеги синергиянын орду жана анын өлчөлүшү // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 2024, №1 (44), с. 71-75.
9. Темиров Н.Ж. Бюджеттик чыгымдардын оптимал-даштыртуусу жана мамлекеттик кызматтардын кам-сыздануусу / Н.Ж. Темиров, К.А. Үсөнбек, К.Б. Аманидин. – Бишкек: Салымбеков университети, 2024, 308 с. ISBN: 978-9967-493-95-7

Рецензент: канд. экономич. наук Темиров Н.Ж.